

Теоретико-літературні поняття

Епос

Епос - один із трьох родів літератури (поряд із лірикою і драмою), у творах якого життєвий зміст розкривається у формі авторської розповіді про людей і події.

Епічний твір (від грец. «розповідь, слово») - художній твір, у якому зміст розкривається у формі авторської розповіді про події зовнішнього світу, основним предметом художнього відтворення є соціальне буття людей у його найрізноманітніших проявах і причинно-наслідкових зв'язках.

Новела - один із видів епічних творів, близький за розміром до оповідання, але відмінний від нього надзвичайною стислістю у викладі, напруженістю розвитку сюжету, несподіваністю розв'язки; властивий глибокий психологізм у розкритті внутрішнього світу персонажів, відступи від норм усталеної побудови.

Оповідання - невеликий епічний твір про одну чи декілька подій з життя персонажа, що відіграють важливу роль у його долі. Для оповідання характерні відсутність широкої мотивації подій, стиглість або відсутність описів, представлення персонажів переважно у сформованому вигляді.

Повість - розповідний прозовий твір, більший за обсягом від оповідання, менший від роману, що має однолінійний сюжет, головних і другорядних персонажів.

Роман - великий і складний за будовою епічний прозовий твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів.

За змістом роман може бути:

- соціальний;
- соціально-побутовий;
- історичний;
- психологічний;
- філософський;
- сатиричний;
- пригодницький;
- біографічний;
- фантастичний (науково-фантастичний і фентезі);
- автобіографічний;
- готичний;
- химерний;

- детективний.

Жанрові різновиди роману:

- роман виховання (присвячений проблемі формування особистості)
- роман із ключем (персонажу відповідає конкретний прототип у житті);
- роман-подорож (різновид пригодницького чи сенсаційного романів, сюжет якого побудований на розповіді про подорож);
- роман у новелах (не має цілісної композиції, складається з кількох автономних новел, об'єднаних спільною ідеєю або темою);
- роман-епопея (розповідь про масштабні події всенародного значення, створення сильних характерів);
- роман-хроніка;
- роман у листах,
- роман-ріка;
- роман-балада - жанровий різновид роману, який містить ознаки балади (зокрема, домінування мотиву кохання жінки з демонічним еством у чоловічій подобі тощо).

Комічне

Комічне (від грец. «смішний, веселий») - це естетична категорія, яка поєднує в собі смішне в житті та способи його відображення в художній творчості; це життєва суперечність, що стає у мистецтві об'єктом емоційно й естетично забарвленої критики - осміяння.

(Суперечності, що породжують комізм, різноманітні: невідповідність потворного прекрасному, мети - засобам, форми - змістові, дій - обставинам, внутрішньої порожнечі - привабливій зовнішності і т.д.)

Основні форми комічного:

Фарс - обмеження смішного лише зовнішніми діями, зовнішньою потворністю (будь-яка незграбність, смішні звички, недоліки у зовнішності, неадекватні пригоди тощо).

Дотеп - влучний, стислий, часто афористичний вислів із сатиричним або жартівливим відтінком. Комічне в дотепі ґрунтується на несподіваності паралелі образу, переосмисленні вислову тощо.

Основні типи комічного:

Гумор (від лат. «волога, рідина», тобто смішне до сліз) - вид комічного, коли про серйозне говориться із посмішкою, коли доброзичливому осміянню піддаються вади в характері, поведінці, зовнішньому вигляді людей, беззлобно-добродушне, жартівливе зображення смішних явищ (наприклад, Г. Квітка-Осиов'яненко «Сватання на Гончарівці», І. Карпенко-Карий «Мартин Боруля»).

Сатира (від лат. «суміш, усяка всячина») - спосіб художнього відображення явищ дійсності, який знаходить вияв у різкому висміюванні негативного в суспільному житті й людських характерах;

непримиренне, гнівне осміяння всього потворного (наприклад, І, Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я», Г. Квітка-Основ'яненко «Конотопська відьма»).

Гротеск - вищий ступінь комічного, художній прийом у мистецтві, заснований на нарочито карикатурному спотворенні, порушенні форм і розмірів предметів, перебільшенні чи применшенні зображуваного, на поєднанні різких контрастів, сполученні реального з фантастичним, трагічного чи страшного з комічним, смішним.

Найпоширеніші види гумору і сатири:

- жарт (добррозичливий сміх);
- іронія (приховане глузування);
- сарказм (гнівне, дошкульне висміювання чогось).

Основні засоби створення комічних ситуацій та образів:

- бурлеск;
- травестія;
- пародіювання - висміювання або дискредитування когось через наслідування;
- гротеск;
- каламбур (від франц. «гра слів») - дуже стислий твір, побудований на комічному використанні багатозначності якогось слова чи вислову або звукової подібності слів;
- шарж - зображення кого-небудь у навмисне спотвореному чи смішному вигляді.

Трагічне

Трагічне - зображення у художньому творі нещастя, страждання, безвихідного становища або загибелі людини.

Стародавня Греція

Причина трагічного - втручання фатуму у долі людей, які не могли цьому протистояти.

Епоха Відродження

Причина трагічного - невідповідність, суперечність між прагненнями героя і несприятливими суспільними обставинами.

Класицизм

Трагічне як наслідок конфлікту між почуттями героя та його обов'язками перед державою, народом.

Реалізм

Причина трагічного - несприятливі суспільні умови, реакційність громади тощо.

Романтизм, модернізм

Причина трагічного - невміння людини згармонізувати різні грані своєї душі, рівні буття.

Героїчне

Героїчне — найвище піднесення людського духу, відданість загальнолюдським ідеалам добра і справедливості, що виявляється у саможертвній боротьбі за їхню перемогу.

Драма

Найхарактерніші жанри драми:

Трагедія - драматичний твір, в основу якого покладено дуже гострий, непримиримий і життєво важливий для певної епохи конфлікт, незвичайний герой потрапляє у безвихідне становище, вступає в боротьбу з нездоланими в даній ситуації силами і часто гине (І. Карпенко-Карий «Сава Чалий»).

Комедія - драматичний твір, у якому сатиричними й гумористичними засобами відображається смішне в житті, висміюються потворні суспільні й побутові явища, негативні риси людей (М. Кропивницький «Пошилися у дурні»).

Власне драма - драматичний твір, в основу якого покладено гострий життєвий конфлікт, напружену боротьбу й складні переживання персонажів, але розв'язка не має трагічного характеру, відсутня свідома настанова на комічне (Т. Шевченко «Назар Стодоля», І. Франко «Украдене щастя»).

Жанрові різновиди драматичних творів

- **Мелодрама** - повчально-моралізаторський, підкреслено емоційний драматичний твір з гострою фабулою, в якому персонажі різко діляться на добрих і лихих; незвичайна доля позитивних персонажів, виняткові почуття і страждання викликають розчулення, щаслива кінцівка - почуття радості (М. Кропивницький «Дай серцю волю...»).

- **Водевіль** - невелика, часто одноактна весела п'єса, в основу якої покладено анекдотичну подію і в якій розмови героїв чергуються з жартівливими піснями, танцями; характерні проста композиція, динамічний сюжет, дотепність, гострота реплік.

- **Трагікомедія** - драматичний твір, у якому поєднані риси трагедії і комедії (І. Карпенко-Карий «Мартин Боруля»).

- **Містерія** - масова драматична вистава на сюжети релігійних легенд.

- **Драма-феєрія** - драматичний твір з казково-фантастичним сюжетом і персонажами (Леся Українка «Лісова пісня»).

Особливості композиції драматичних творів

Основу драматичних творів становлять монологи, діалоги, полілоги (тобто репліки) персонажів і авторські ремарки.

Репліка - кожне окреме висловлювання персонажа п'єси.

Ремарка - авторське пояснення для режисера й акторів, у якому описано обстановку на сцені, зовнішність героїв, їхні дії, жести, інтонації тощо.

Особливості п'єси:

- композиція: дії поділяються на яви (сцени, картини);
- портрети, пейзажі; авторські відступи, інтер'єри, екстер'єри відсутні або винесені в ремарки;
- розміщення розв'язки ближче до кінця драми.

Конфлікт - зіткнення протилежних інтересів і поглядів, характерів і обставин, яке покладено в основу дії: конфлікт може відбуватися між особою та суспільством, між персонажами, у свідомості героя; може бути явним чи прихованим, зовнішнім чи внутрішнім.

Прототип (прообраз) - реально існуюча конкретна особа, життя, характер, діяльність якої покладені письменником в основу створеного ним художнього образу.

Художня типізація - художнє узагальнення певних життєвих явищ у конкретних, індивідуальних образах і картинах. Відбираючи істотне, суттєве, властиве багатьом людям і явищам, письменник за допомогою образної уяви і художнього вимислу втілює це типове в індивідуальному образі.

Тип - це яскравий художній образ - персонаж, який концентрує в собі риси характеру, спосіб мислення певної групи людей або нації, залишаючись яскраво індивідуальним, неповторним.